ISSN : 2454-5503

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES (CHCS)

A BIMONTHLY REFEREED INTERNATIONA JOURNAL

VOL. 4 No. 2 Feb. 2018

(UGC Approved Journal No. 63716)

Impact Factor: 4.197 (IIJIF)

SPECIAL ISSUE ON
"POLITICS OF FARMERS LOAN WAIVER SCHEME IN MAHARASHTRA"

9th February 2018

Organized by

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE
Ajintha Education Society's
SANT DNYANESHWAR MAHAVIDHYALAYA,
SOEGAON, DIST. AURANGABAD (MS)

Principal

Dr. Ashok Naikwade
SANT DNYANESHWAR MAHAVIDHYALAYA, SOEGAON,
DIST. AURANGABAD (MS)

25	शेतकऱ्यांची विवंचना : कृषी विकासाचे राजकारण डॉ. आर. बी. शेजूळ	64
26	छत्रपती शिवाजी महाराज कृषी सन्मान योजना : समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा. गांगर्डे गोपाल मदन	66
27	विकसनशील महाराष्ट्रातील गुंठा संस्कृती : एक आव्हान डॉ. नंदकिशोर नानासाहेब उगले	68
28	शेतकरी आत्महत्या : शासन -प्रशासनाची भूमिका : विशेष संदर्भ मराठवाडा. डॉ. आरगडे अंबादास रोहिदास	70
29	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : मानसशास्त्रीय विश्लेषण व उपाययोजना डॉ. एम. जी. शिंदे	74
30	पोशिंदा शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : मानवतेचा बळी प्रा.डॉ. दिनेश रा. हंगे	76
31	शेतकरी संप : व्यवस्था परिवर्तनाची नवी नांदी डॉ. गणेश मोहिते.	78
32	भारतातील शेतकरी आत्महत्या : कारणे आणि उपाय प्रा.डॉ. विश्वनाथ गोविंदराव कंधारे	80
33	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या थांबविण्यासाठी शासनाच्या उपाययोजना एक चिकित्सक अभ्यास खंडाळकर पद्मा अशोकराव	82
34	महाराष्ट्र शासन अंतर्गत छत्रपती शिवाजी महाराज शेतकरी सन्मान योजनेचा एक चिकित्सक अभ्यास मिसाळ कल्पना भास्कर	84
35	महाराष्ट्र शासनाच्या कृषी धोरणातील योजनाचा अभ्यास चव्हाण अनिता सुकलाल	86
36	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : जलधोरण व व्यवस्थापनातील योगदान एक चिकित्सक अभ्यास तोडकर सोमेश्वर परमेश्वर	88
37	भारतातील कृषी पध्दतीतील आधुनिक तंत्राचा भौगोलीक अभ्यास प्रा. एल. झेड. पाटील	90
38	भारतीय शेती आणि अन्न प्रक्रिया उद्योग प्रा.हर्षवर्धन दामोदर जाधव	91
39	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीमध्ये शेतकरी संघटनेचे योगदान चौधरी प्रदिप विनायक	93
40	भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीची भूमिका श्री. जयद्रथ सौदागर माने	96
41	उदगीर शहरातील वडार जमातीतील स्त्रियांचे स्वयंसहाय्यता गटामुळे झालेले सबलीकरण : एक अभ्यास अलका रानबा जामकर	98
42	भारतीय हस्तउद्योगाचा ऱ्हास व त्याचे परिणाम प्रा. जामकर ए. आर.	100
43	शेतकरी आत्महत्या : स्वामीनाथ आयोगाच्या शिफारशी डॉ. सुनिल पिंपळे	102
44	छत्रपती शिवाजी महाराज शेतकरी सन्मान योजना : विशेष संदर्भ - पैठण तालुका डॉ.रामेश्वर कल्याणराव वाघचौरे	104
45	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या व स्वामीनाथन आयोग डॉ. अतुल खोसे	105
46	शेतकऱ्यांची आत्महत्या : एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण डॉ. मधुकर चाटसे	108
47	२१ व्या शतकात महाराष्ट्रातील शेतीपुढील समस्या दिपक बाबुलाल शिरसाट	110
48	शेतकऱ्यांची आत्महत्या मनिषा तुकाराम खंडाळे	112

शेतकरी संप : व्यवस्था परिवर्तनाची नवी नांदी

डॉ. [illegible]
सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी विभाग,
[illegible] महाविद्यालय, बीड

कृषक समूहाची अस्वस्थता वर्तमानात अधिक वाढत चालली आहे. [illegible] मार्गाने मृत्यूला कवटाळत असताना आपण सर्व सताड उघड्या डोळ्याने फक्त पहात आहोत. काही दिवसांपूर्वी बीड जिल्ह्यातील [illegible] पतीने आत्महत्या केली असे कळताच पत्नीने स्वतःच्या हाताने आपल्या चिमुकल्यांना विष पाजून स्वतःहीच [illegible] घेतले होते. हे कसले आपल्या राज्यात? मराठवाड्यात सर्वाधिक आत्महत्या या तीन वर्षांच्या काळात झाल्या आहेत. [illegible] या [illegible] वास्तवाच्या धर्तीवर आपले सरकार, समाज शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांवर संवेदनशील होणार की नाही? सरकार अर्थसंकल्पात [illegible] नियोजन करते तर त्याची कोट्यावधी रुपये खर्च करून [illegible] वाणीचे ढोल [illegible] वाटे. [illegible] काय आहे. हा सरकारच्या वार्षिक [illegible] नियोजनाचा भाग म्हणे काय? की हे [illegible] नाही असे यांना वाटते? [illegible] आणि [illegible] थांबवून कधी तर या परिस्थिती विषयी सरकार गंभीर होईल की नाही?

खरं तर आता पर्यंतच्या सर्व राज्यकर्त्यांचा धोरण [illegible] आणि शेतीविषयक धोरण [illegible] कृषक [illegible] माती झाली आहे. हे नाकारता येत नाही. [illegible] म्हणत म्हणत त्यांना या [illegible] व्यवस्थेने [illegible] त्यांचा 'आक्रोश' या बधीर व्यवस्थेपर्यंत पोहचत नाही, व्यवस्था बहिरी तर आहेच, पण आंधळी सुद्धा आहे. [illegible] 'आक्रोश' [illegible] येत नाही, ना दिसत. त्यामुळे नाईलाजाने शेतकऱ्यांनी [illegible] संपाचे हत्यार उचलले होते. [illegible] किंतीही संकटे आली तरी काळ्या-आईची 'सेवा' करणे त्यांनी कधी टाळले नव्हते. कारण शेतकरी [illegible] 'धर्म' [illegible] आहे. [illegible] या सर्वाचे पुढे जात असताना [illegible] संपाची घोषणा त्याने केली नाही, तर संप यशस्वीही केला. [illegible] आमच्या राज्यकर्त्यांसह असंख्य लोकांना त्यात काही आश्चर्य किंवा तथ्य वाटले नाही. [illegible] संपावर जातो म्हटले की त्याची वर्षाने चर्चा सुरु असते. संप रोखण्यासाठी सरकार [illegible] नाही येते. [illegible] सुचायला लागतात. व तातडीने [illegible] निकाली काढल्या जातात. दुसरीकडे मात्र शेतकऱ्यांच्या [illegible] होत नाही. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांनी संपावर जाण्याची घोषणा केली. अहमदनगर जिल्ह्यातील पुणतांबे इथे [illegible] गावातील शेतकऱ्यांची बैठक घेऊन सर्वानुमते [illegible] संपावर जाण्याचे निश्चित केले होते. पुढे त्याच आंदोलनाचा [illegible] औरंगाबाद, नाशिकसह अनेक जिल्ह्यातील काही गावातील शेतकऱ्यांनी स्वतःहून पुढे येत [illegible] ठराव केले व संपावर जाण्याच्या या हाकेला 'ओ' दिली.

व [illegible] वाटणारा ऐतिहासिक शेतकरी संप घडून आला. [illegible] करण्याची काही [illegible] शेतकरी नेत्यांना हाताशी धरून सरकारने संप संपुष्टात आणण्याचे [illegible] झाले. परंतु [illegible] पेटून उठले. दुसरी [illegible] शेतकरी नेत्यांना उघडे पाडण्यात आले. राज्यभर [illegible] वातावरण निर्माण झाले. संप फोडला म्हणून [illegible] झाले. सरकार विरोधी रोष रस्त्यांवर दिसू लागला. हे वातावरण [illegible] राज्यभर व नंतर देशभर [illegible]. अनेक राज्यातील शेतकरी रस्त्यावर येवू लागले. [illegible] परिस्थितीचे गांभीर्य लक्षात घेऊन शेतकरी कर्जमाफीची घोषणा केली खरी. परंतु त्याबद्दल सरकारचा दृष्टिकोन फार [illegible] दिसला नाही. [illegible] म्हणून [illegible] फार काही [illegible] कर्जमाफी देण्याची इच्छा सरकारची होती असे नाही.

कारण एकच. 'राज्यकर्ते शेतकऱ्यांच्या विषय अवस्थेविषयी फार गंभीर नाहीत. आणि हे वारंवार दिसून आले आहे. आंदोलनादरम्यान बुलढाणा जिल्ह्यातील काही गावांनी तर [illegible] राज्यात [illegible] होती. याचा अर्थ आमच्या 'अन्नदातु' सरकारला उमगला नसेल तर पुढे 'धराधक' [illegible] आहे.

खरं तर अजूनही आमच्या [illegible], राज्यकर्त्यांना

शेतकरी संप...! शेतकरी आत्महत्या...!

हे विषय बहुतेक फक्त निवडणुकीपुरतेच मर्यादित वाटत असावेत. कारण मुळात संप, मोर्चे, बहिष्कार यासाठी एक मूलभूत संघटन तयार असावे लागते. ते संघटन आजमितीला शेतकऱ्यांच्या संदर्भात शिल्लक उरले नाही. याची जाणीव राज्यकर्त्यांना आहे. (त्यामुळे ते शेतकरी आत्महत्याविषयी गंभीर नाहीत.)

अपवादात्मक परिस्थितीत 'शेतकरी' या नावाने संघटना असेल तर ती वैयक्तिक राजकीय [illegible] 'शेतकऱ्यांच्या' नावाने 'रचलेली' केलेली शुद्ध फसवणूक आहे. असे समजण्यास मोठा वाव वर्तमानात आहे. [illegible] शेतकऱ्यांचा कोणत्याही संघटनेशी संबंध उरला असे तरी चित्र नाही, ना कोणत्या संघटनेचा शेतकऱ्यांशी प्रश्नांशी [illegible] संबंध आहे असेही वाटत नाही. दुसरीकडे संघटनशक्तीच्या जोरावर कामगार, नोकरदार, सनदी नोकर यांना संपावर जाणे, बहिष्कार टाकणे [illegible] किंवा प्रत्यक्ष आपला कार्यक्रम कृतीत उतरवणे सुलभ ठरते.

या संघटनशक्तीच्या माध्यमातून केवळ आपले हितसंबंध साध्य झाले की संप मागे घेतले जातात. हे नेहमीच घडत राहते त्याचा फार विचार करणे वगैरे करायचे नसते. ते यासाठी की एक तर स्वतःच्या भरल्या पोटाची आणखी [illegible] करणे अथवा भरल्यापोटांचे संरक्षण करणे या पलिकडे या अशा संपातून फार काही समाजहिताचे [illegible] असे नाही, कोणतीही संघटना समाजहिताच्या प्रश्नांसाठी संपावर गेली असे इतिहासात सुद्धा आढळत नाही. [illegible] परंतु शेतकऱ्यांविषयी त्यांच्या प्रश्नांविषयी सरकार अधिक सजग असते. शेतकऱ्यांची अशी संघटनशक्ती नसल्यामुळे सरकारवर दबाव पडत नाही. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे संप [illegible] करणे ही अनेकांना नवी कल्पना वाटते. एक तर या देशाच्या स्वातंत्र्यानंतर या देशात फार अल्प [illegible] शेतीमातीच्या

प्रश्नांची सर्वंकष मांडणी केली आणि त्याआधारे शेतकर्यांचे संघटन उभे करण्याचे प्रयत्न केले. त्यातून काही काळ शेतकर्यांचा आवाज बुलंद करण्याचा प्रयत्न झाला. लाखोंचे शेतकरी मेळावे झाले. एका हाके सरशी असंख्य लोक रस्त्यांवर येत होते. स्वामीमानाने या राज्यात शेतकरी शेतमालाला हमीभाव मागू लागले होते. शेतकर्यांच्या प्रश्नांना निश्चित बैठक व दिशादर्शक कार्यक्रम मिळाला होता. असे महाराष्ट्रभर संघटन तयार झाले. स्वार्थविरहीत हाकेने असंख्य कष्टकर्यांची अख्खी तरुण पिढी या मात्रेला 'ओ' देवून रस्त्यांवर येत होती. मात्र या देशात प्रत्येक परिवर्तनवादी चळवळीचे रंग, रुप हेरुन अशा चळवळीत काही मूठभर लोकांनी विशिष्ट हेतू ठेवून कायमच शिरकाव केला आणि हळूहळू व्यवस्था बदलू पाहणार्या अशा चळवळीनांच 'सुरुंग'लावाला. इथे ही शेवटी तेच झाले. शेवटच्या टप्प्यात शेतकरी संघटना काही लोकांच्या आग्रहाखातर राजकीय विचारांकडे झुकली आणि तिला राजकीय लाभाचे ग्रहण लागल्यामुळे तिच्यातील जोश ओसरत गेला. पुढे काय झाले ते सर्वज्ञात आहे. यामुळे एक मात्र झाले की संघटनेला फुटीचे ग्रहण लागले. शेतकर्यांचे प्रश्न मागे पडून राजकीय सोयरीक महत्वाची वाटू लागली. यातून शेतकर्यांचे मजबूत असे हे संघटन मोडीत काढण्यास प्रस्थापितांना यश आले. (आज हीच परंपरा कायम आहे)

आणि भांडवली धोरणे राबवायला 'रान'मोकळे झाले. पुन्हा असे संघटन नव्याने उभे राहणे शक्य नाही. त्यामुळे या काळात शेतकर्यांच्या पाठीमागे कोणीच नाही म्हणून या नव्या परिस्थितीत शेतकर्यांचे मनोधैर्य खचले आहे. त्याने आता विश्वास गमावला आहे. अस्मानी-सुलतानीने त्याचे कंबरडे मोडले तरी आज त्याची साधी कोणी दखल घेत नाही. सरकारी पातळीवर शेतकर्याचा आवाज ही कायमचा क्षीण होत गेला. तो इतका की चक्क वर्तमानात शेतकरी संपावर गेला. असे असताना ही त्याचा कोणाला खेद वाटला नाही. ना त्याची कोणी अगदी सहानुभूतीने दखल घेतली. एकीकडे त्याला जगाचा पोशिंदा म्हणायचे आणि दुसरीकडे त्याने आपसुकच मृत्यूचा फास जवळ करावा असे वातावरण निर्माण करायचे. हा षडयंत्राचाच भाग आहे.

जागतिकीकरणाच्या वावटळीत भांडवली बाजार प्रचंड बोकळला, चंगळवादाचा वारु चौफेर उधळला, देशाला 'मेक इन, मेड इन, डिजीटल इंडियाचे स्वप्न पडत असताना रोज चार दोन शेतकरी मात्र देशाच्या डिजीटल नकाशातून स्वतःला एक्झीट करीत आहेत. त्याचे कोणालाच सोयरसुतक नाही. शहरांना विकासाची सूज येत आहे. मात्र दुसरीकडे खेडी बकाल आणि ओस पडू लागलीत. हा विरोधाभास आमच्या नजरेतुन सटतोच कसा? जागतिक महासत्तेचे स्वप्न पाहत असताना आमच्या असंख्य माणसांच्या जीवन जगण्याचे स्वप्नच मातीमोल ठरते आहे, त्याचे काय? फक्त घोषणा करणारे चेहरे दर पाचवर्षांनी बदलतात. घोषणा मात्र जुन्याच. काय तर शेतीचा शाश्वत विकास करणार? शेतीला पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देणार? शेती उद्योगात गुंतवणुक करणार वैगरे ही आश्वासनांची खैरात काही नवी नाही. कृषी-औद्योगिक विकासावर आधारीत समतोल अर्थव्यवस्था उभी करण्याचे हे 'गाजर' जुनेच होते. प्रत्यक्षात मात्र देशाच्या उत्पन्नात कृषी क्षेत्राचा वाटा घटतच चालला आणि त्यावर अवलंबून असणार्या खाणार्या तोंडांची संख्या वाढतच गेली. हे तुमचे फसलेले अर्थशास्त्र आमच्या ढेकळात राबणार्या माणसांना उमगणारे नव्हते. अशा या निराशाच्या गर्तेत सापडलेल्या वातावरणात आशादायक चित्र असे की कृषीक्षेत्राच्या संदर्भात काही चांगल्या शिफारशी हरितक्रांतीचे जनक डाॅ. स्वामीनाथन यांनी केल्या आहेत. देशभरातील शेतकरी या शिफारसी लागू करा म्हणतात. त्यासाठी

उपोषणे, अंदोलने करतात. चर्चासत्रे, परिसंवादातून फक्त त्यांचा कथ्याकुट्ट करण्यात येतो. प्रत्यक्षात मात्र राज्यकर्त्यांची 'व्यापारीहितेशु' धोरणे आड येत असल्याने त्यावर कोणी तोंड उघडायला तयार नाही.

लाखोंचे मोर्चे काढून लोकांनी या शिफारसींची अंमलबजावणी करा असे सांगितले. त्यावर सरकार काही बोलत नाही?विरोधी पक्ष आता संघर्षयात्रा काढून कर्जमाफी मागत होता. ते ठीकच परंतु २००६ ते २०१४ या काळात स्वामीनाथन आयोगाची अंमलबजावणी करण्यापासून त्यांना कोणी अडवले होते काय? यावर त्यांच्याकडे उत्तर नाही. कारण हा देश मुळातच मूठभर भांडवदारांसाठी आंदण देण्याचे सर्वच

राजकीय धुरीणांनी ठरवलेले आहे? मग सत्तेत कोणताही पक्ष येवो. निवडणुका आल्या की सामान्यांची भाषा बोलायची. आणि सत्तेत येताच भांडवली हितसंबंधांचे संरक्षण करायचे. यातूनच या देशातील बहुसंख्य समूह विकासाच्या या गोंडस प्रक्रियेपासून दुर्लक्षीत होतो आहे. शेतमालास हमी भाव, सरकारी आयात-निर्यात धोरणे, कृषीपुरक उद्योगांची उभारणी, शाश्वत सिंचनाच्या सोयी सुविधा, अल्प व्याजदराने कर्जपुरवठा, नैसर्गिक आपत्तीत नुकसानीची हमी, वाजवी किंमतीत बी- बियाणे, खते, किटकनाशके इत्यादिंची उपलब्धता या आणि अशा काही महत्वाच्या बाबींवर सरकारने मिशनरी वृत्तीने कार्यक्रम आखून काम केले तर किमान येत्या काळात आजची ही दुर्देवी परिस्थिती बदलायला वेळ लागणार नाही. मात्र यासंबधातही सरकार अधिक वेळ काढूपणा करणार असेल तर पुढील काळात परिस्थिती स्फोटक होण्यास वेळ लागणार नाही. जो आत्महत्या करु शकतो, तो मारुही शकतो. हे कधी तरी शासन व समाजाला लक्षात घ्यावेच लागेल. आज शेतकरी 'संप' वगैरे विधायक भाषा बोलला म्हणून त्याकडे दुर्लक्ष करु नका. तर येणार्या काळाची पाऊले ओळखा परिस्थिती बदलत आहे. आपणहून शेतकरी रस्त्यांवर येण्याची भाषा बोलतो आहे. कोणतेही संघटन नसताना, कोणताही नेता नसताना, निश्चित तत्वज्ञान नसताना शेतकरी संपावर गेला होता. याचा नीट अन्वयार्थ लावा. त्याच्या सोबत राजकारण करु नका. त्यांचे म्हणणे ऐकून घ्या. राजकीय फडातील नौटंकी बंद करुन गंभीरपणे आम्ही सरकार म्हणून काही तरी करतो आहे. असा विश्वास त्यांच्यात पेरा. त्यांच्या डोळ्यात व्यवस्थेविषयी विश्वास वाटेल असे काही तरी करा. त्याला ही नव्या व्यवस्थेत सन्मानाने जगता येईल, याचा गंभीरपणे विचार करा. भविष्याचा वेध घेण्याची दृष्टी ही राज्यकर्त्यात असली पाहिजे;ती दाखवा. सामजिक प्रगतीचे इमले रचत असताना त्याची वाट समाजातील सर्व घटकांच्या वस्तीतून गेली पाहिजे. याची वेळीच काळजी घ्या. समतोल सामाजिक प्रगतीची नवी दिशा यानिमित्ताने राष्ट्राला दाखवाची तुम्हाला ऐतिहासिक संधी आहे. ती ओळखा व कामाला लागा. अन्यथा प्रत्येक वेळी शेतकरी संपच करेल असे नाही. कधीतरी तुम्हां आम्हालाही तो कायमचे संपावर पाठवेल हे लक्षात घ्या. तुर्तास इतकेच..!

♦♦♦